

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КОЖЕВНИКОВА ВІКТОРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 347.61

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ
СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Тернопіль – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України.

Наукові консультанти: доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, заслужений діяч науки
і техніки України

ЛУЦЬ Володимир Васильович,
Науково-дослідний інститут приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України,
головний науковий співробітник відділу проблем
приватного права

доктор юридичних наук, професор
МІЧУРІН Євген Олександрович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений юрист України

ДЗЕРА Олександр Васильович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри цивільного права

доктор юридичних наук, професор
ГРИНЬКО Світлана Дмитрівна,
Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова,
завідувач кафедри цивільного права та процесу.

доктор юридичних наук, професор
СЛІПЧЕНКО Святослав Олександрович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін

Захист відбудеться «2» листопада 2019 року о 9-30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.082.04 у Тернопільському національному економічному університеті за адресою: 46009, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11а, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного економічного університету за адресою: 46009, м. Тернопіль, вул. Бережанська, 4.

Автореферат розісланий «2» жовтня 2019 року

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. В. Банах

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Побудова громадського суспільства відбувається шляхом закріплення основних людських цінностей, формування яких здійснюється в сім'ї. Тому на сучасному етапі його розвитку одним із пріоритетних напрямів державної політики є захист сімейних прав та інтересів. Прагнення України до членства в Європейському Союзі, підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, і, як наслідок, зміна правових векторів розвитку нашої країни – зумовили перегляд основних концепцій правового регулювання здійснення та обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин. Відповідно, перед українським суспільством постає непросте завдання: з одного боку, здійснювати належне правове регулювання відносин, яке б сприяло зміцненню інституту сім'ї, з іншого – здійснювати це регулювання в установлених законом межах, які не обмежували б свободи суб'єктів сімейних правовідносин.

В механізмі функціонування правової системи все більшого значення набуває використання державою різних важелів впливу на волю та поведінку суб'єктів сімейних відносин. Відтак сфера сімейних відносин потребує особливого захисту. Складність окресленого механізму полягає в тому, що необхідно враховувати об'єктивну неможливість права регулювати ті приватні відносини, втручання в які може повністю нівелювати ефективність права у межах здійснюваної ним охоронної функції, зокрема сфера особистого життя кожної людини, недоторканність якої встановлена на рівні закону. Тому обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів повинні одержати належне правове регулювання в сімейному законодавстві України. Так, при закріпленні порядку встановлення обмежень (заборон) будь-яких прав особи, необхідно виходити з їх винятковості та обґрунтованості. Протиправними мають вважатися будь-які нормативно-правові акти, які своїм змістом порушують конституційні гарантії суб'єктів сімейних відносин, необґрунтовано обмежуючи їх права.

Не дивлячись на те, що загальні проблеми обмеження суб'єктивного права та заборон розглядалися в окремих цивілістичних дослідженнях, вони дотепер залишаються малодослідженими у доктрині сімейного права України, свідченням чого є відсутність єдиного розуміння правової природи та призначення сімейно-правових обмежень. Нині необхідно констатувати відсутність комплексного теоретичного дослідження підстав та наслідків застосування обмежень, їх місця в механізмі правового регулювання сімейних відносин, співвідношення правової категорії обмеження з іншими подібними за змістом категоріями у праві, питання класифікації суб'єктів сімейних відносин залежно від обмежень, що до них застосовуються тощо. Крім того, актуальною є потреба у виробленні рекомендацій щодо вдосконалення сімейного законодавства та практики його застосування щодо встановлення необхідності існування в СК України окремих видів обмежень, які за своєю сутністю порушують природні права людини.

З огляду на це, сімейно-правова наука не може залишатися осторонь зазначених проблем, адже лише ґрунтовні результати доктринальних досліджень можуть бути належною основою гармонізації вітчизняного законодавства у сфері правового регулювання обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів, відповідно до стандартів Європейського Союзу.

У зв'язку з цим, а також враховуючи наявні в державі тенденції щодо реформування сімейного законодавства, неоднозначність вирішення вказаних проблем у судовій практиці, дослідження науково-теоретичних засад обмеження прав суб'єктів сімейних відносин значно актуалізує тему дисертаційного дослідження.

Теоретичну основу дослідження обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин складають праці вітчизняних та зарубіжних правників, зокрема: В. К. Антошкіної, М. В. Антокольської, С. С. Бичкової, Т. В. Боднар, В. І. Борисової, В. А. Ватраса, І. В. Венедіктової, В. Ю. Євко, Т. І. Єгорчевої, М. К. Галянтича, С. Д. Гринько, А. Б. Гриняка, Н. А. Гуляєвої, В. П. Грибанова, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, Н. А. Д'ячкової, М. М. Дякович, І. В. Жилінкової, Ю. М. Жорнокуя, Ю. О. Заїки, І. В. Калаура, І. С. Канзафарової, В. П. Камишанського, В. М. Коссака, О. Ю. Косової, А. В. Коструби, О. О. Кота, Ю. В. Коренги, Л. В. Красицької, В. А. Кройтора, Н. С. Кузнецової, Л. В. Красицької, Б. К. Левківського, В. В. Луця, М. В. Логвінової, Р. А. Майданика, О. О. Михайленка, О. В. Малька, Р. П. Мананкової, Є. О. Мічуріна, О. М. Нечаєвої, С. О. Погрібного, Ю. Д. Притики, В. Д. Примака, Л. М. Пчелінцевої, М. Д. Пленюк, О. В. Розгон, З. В. Ромовської, С. О. Сліпченка, І. В. Спасибо-Фатєєвої, О. І. Сафончик, М. О. Самойлова, І. Я. Сенюти, М. В. Соколовського, М. О. Стефанчука, Р. О. Стефанчука, М. К. Сулейменова, В. І. Труби, Н. В. Федорченко, С. Я. Фурси, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Ю. С. Червоного, Г. В. Чурпіти, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Р. Б. Шишки, О. А. Явор, О. С. Яворської, В. Л. Яроцького та інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України 25.03.2013 р. (протокол № 3). Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематики науково-дослідної роботи відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України «Договірне регулювання приватноправових відносин у цивільному праві України» (номер державної реєстрації: 0116U000174) і «Цивільно-правовий механізм регулювання майнових та особистих немайнових відносин» (номер державної реєстрації: 0118U003067).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає у виявленні та вирішенні комплексу теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із закономірностями правового регулювання обмежень особистих немайнових і майнових прав суб'єктів сімейних відносин, удосконалені концепції сучасного розуміння обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів

сімейних відносин, встановленні та правомірному закріпленні у нормативно-визначених актах України обґрунтованих обмежень прав.

Для реалізації зазначеної мети, необхідно виконати такі *завдання*:

- охарактеризувати правову природу обмежень прав суб'єктів сімейних відносин;

- встановити загально-теоретичні підходи щодо визначення місця сімейного права в системі приватного права України;

- охарактеризувати методологічні підходи до дослідження обмеження прав суб'єктів сімейних відносин;

- розкрити сутність правових засад сімейного права та їх вплив на формування обмежень;

- визначити обґрунтовані підходи до обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних правовідносин;

- охарактеризувати особливості іноземного досвіду встановлення обмежень особистих немайнових і майнових прав суб'єктів сімейних відносин;

- розробити понятійний апарат меж здійснення, заборон та обмежень прав у сімейному праві України;

- встановити співвідношення обмежень прав суб'єктів сімейних правовідносин з іншими подібними за змістом правовими категоріями;

- визначити місце обмежень прав суб'єктів у механізмі правового регулювання сімейних відносин;

- класифікувати суб'єктів сімейних правовідносин залежно від обмежень, що до них застосовуються;

- розробити класифікацію обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних правовідносин;

- розкрити зміст та види обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин, обґрунтувати наявність особливостей (специфіки);

- виявити прогалини в законодавстві у сфері регулювання особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних правовідносин та запропонувати шляхи їх вирішення;

- визначити особливості та види договорів, що встановлюють обмеження договірної свободи;

- встановити окремі обмеження прав суб'єктів у сімейно-правових договорах;

- сформулювати комплекс теоретичних і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення чинних нормативно-правових актів, які регулюють сімейно-правові відносини.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення суб'єктивних сімейних прав і обов'язків та їх вплив на формування обмежень.

Предметом дослідження є теоретичні засади обмеження прав суб'єктів сімейних відносин, відповідні концептуальні підходи до правової природи обмежень, законодавство України, нормативно-правові акти іноземних держав та практика їх застосування.

Методи дослідження. Для реалізації зазначеної мети й виконання поставлених завдань, у процесі наукового дослідження використано сукупність методів наукового пізнання. Методологічною основою наукової праці стали загально-філософські підходи, а також загальнонаукові та спеціально-наукові методи.

Діалектичний метод, при застосуванні якого враховувалися принципи об'єктивності, розвитку, всебічності, конкретності й діалектичної протилежності, дав змогу обґрунтувати закономірності правового розуміння сутності та ролі обмежень у сімейному праві, простежити основні тенденції формування сучасної правової системи регулювання обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів. За допомогою антропологічного підходу, з'ясовано правову природу основних засад становлення системи сімейного права. При дослідженні правової природи обмежень прав суб'єктів сімейних відносин, важливе місце в методологічному апараті відведено *синергетичному методу*, застосування якого дало змогу виявити особливості та специфіку окремих обмежень особистих немайнових та майнових прав.

Звернення до *методів і прийомів логіки* дало змогу узагальнити представлені в науці підходи до розкриття правової природи обмежень прав у сімейному праві, здійснити класифікацію їх на види. В основу проведеного дослідження обмеження особистих немайнових та майнових прав, визначення місця сімейного права в системі приватного права України, загально-правових засад і меж здійснення, окремих обмежень особистих немайнових та майнових прав у сучасній доктрині сімейного права, покладено застосування *історичного та порівняльно-правового методів*, які дали змогу виявити спільні та відмінні риси практичних моделей реалізації регулятивного впливу законодавчих обмежень на сімейні правовідносини, що існують в іноземних правових системах світу.

Застосування *методу комплексного аналізу* дало змогу вирішити складні теоретичні та практичні проблеми за допомогою використання досягнень інших, взаємопов'язаних наук, зокрема: соціології, філософії, медицини, психології, релігієзнавства. В роботі широко застосовано *метод системного аналізу*, який був використаний як основний під час дослідження теоретичних засад обмеження окремих особистих немайнових та майнових прав та законних інтересів суб'єктів сімейних відносин. Натомість використання методів узагальнення, аналізу синтезу, абстрагування дало змогу здійснити науково-дослідне виявлення, опрацювання окремих видів обмежень прав суб'єктів сімейних відносин та специфіки їх захисту від протиправних посягань, які наявні в судовій практиці.

Формально-юридичний метод використано при аналізі висвітлених міжнародних документів, які закріплюють стандарти правового регулювання сімейних правовідносин, практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних інституцій, а також національного законодавства України.

Крім того, у роботі використано *теоретико-прогностичний метод*, керуючись яким розроблено пропозиції щодо вдосконалення сімейного законодавства України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні науковим дослідженням, в якому комплексно з'ясовано теоретичні та практичні проблеми обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин у шлюбі та сім'ї, з метою забезпечення прав та законних інтересів учасників, зокрема:

вперше:

– сформульовано узагальнене визначення поняття обмеження у сімейному праві, під яким запропоновано розуміти зменшення матеріального змісту суб'єктивного права, що є перешкодою для його здійснення та вказує на юридичну неможливість конкретної поведінки суб'єкта, встановлюється державою з метою захисту прав та свобод учасників сімейних відносин, дотримання моральних засад суспільства;

– запропоновано правове обмеження, як елемент правового регулювання, відрізнити від заборони в сімейному праві лише в тому аспекті, що обмеження за своїм змістом вказує на юридичну неможливість певної поведінки, яка фактично можлива. Натомість заборона є не лише юридичним, а й фактичним неможливим варіантом поведінки, тому заборону можна вважати різновидом обмеження. Заборона – це абсолютна неможливість здійснення особистого немайнового та майнового права, яка покладає на суб'єкта сімейних відносин обов'язок не вчиняти певні дії, які можуть завдати шкоду іншій особі, суспільним інтересам. Не кожне обмеження у сфері сімейного права є заборонаю, оскільки обмеження прав можуть існувати і в інших правових проявах, що дає підстави стверджувати про те, що обмеження і заборона співвідносяться як родові і, відповідно, видові поняття;

– запропоновано обмеження прав суб'єктів сімейних відносин класифікувати на: а) абсолютно визначені обмеження – це встановлені сімейним законодавством заборони, які вимагають від особи утриматися від вчинення конкретної дії і, у такий спосіб, виключають можливість здійснення суб'єктивного сімейного права; б) відносно визначені обмеження – це встановлені сімейним законодавством положення, що перешкоджають або ускладнюють реалізацію особистого чи майнового права;

– доведено, що обмеження не зумовлює жодних змін меж самого суб'єктивного права особи, втім унеможлиблює здійснення суб'єктом сімейних відносин юридично значущих дій. Встановлені законодавством обмеження необхідно розглядати у двох значеннях: об'єктивному та суб'єктивному. В об'єктивному значенні обмеження – це система імперативних норм, що включені в законодавство України, які вказують на юридичну неможливість здійснення конкретної поведінки суб'єктом сімейних правовідносин, а у суб'єктивному значенні – це правові перешкоди або заборони для реалізації суб'єктивного сімейного права;

– аргументовано, що механізм здійснення особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин включає такі стадії: 1) виникнення суб'єктивного права; 2) реалізація суб'єктивного сімейного права суб'єктом правовідносин; 3) охорона та захист порушеного права суб'єкта сімейних відносин;

– встановлено, що чоловік обмежений у праві приймати рішення щодо народження дружиною від нього дитини. Запропоновано на законодавчому рівні встановити заборону на переривання вагітності жінки без наданої закладу охорони здоров'я письмової згоди чоловіка (на аборт), оскільки ненароджена і народжена дитина – це лише окремі анатомічні цикли розвитку однієї і тієї самої людини (ембріона), відтак необхідно ставитися до зачаття, як до природної фази розвитку людини;

– обґрунтовано невикористаність законодавчого обмеження права на розірвання шлюбу під час вагітності жінки та протягом одного року після народження дитини стосовно дружини. Законодавча заборона (ст. 110 СК України) встановлює винятково формальний зв'язок подружжя. За таких обставин шлюб повинен існувати і у випадках, коли фактичні сімейні відносини між чоловіком і дружиною повністю відсутні та юридичне збереження шлюбу суперечить їх законним інтересам;

– встановлено, що принцип рівності батьківських прав порушується у разі окремого проживання одного з батьків із малолітньою, неповнолітньою дитиною. Батько, який мешкає окремо, наділений обмеженим правовим статусом стосовно дитини, що зумовлено обмеженою можливістю щоденного оперативного виконання батьківських обов'язків. Юридичний факт окремого проживання батька/матері від дитини свідчить про епізодичність виконання батьківських обов'язків;

– запропоновано з метою захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів сімейних відносин, які проживають на тимчасово окупованих територіях АРК та зоні проведення ООС і позбавлені законної можливості укладення шлюбу за законодавством України, до правових підстав виникнення шлюбних відносин включити шлюб через представника з подальшою його реєстрацією в державних органах РАЦС чоловіком та жінкою, які цей шлюб уклали;

– встановлено, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які потребують матеріальної допомоги, за законом мають право на аліменти (утримання) від інших суб'єктів сімейних відносин. Запропоновано виокремити три черги суб'єктів платників аліментів на таку дитину. *До першої черги платників аліментів* на дитину належать батьки; *до другої черги* – рідні брати, сестри, дід, баба як з боку батька, так і з боку матері; *до третьої черги* – рідні дядько, тітка, вітчим, мачуха дитини. Черговість одержання права на аліменти вказує, що у разі відсутності платників аліментів першої черги, аліментні платежі можуть стягуватись з учасників сімейних відносин наступної черги, у разі встановленої можливості таких осіб надавати матеріальну допомогу нужденній дитині;

– запропоновано під «реабілітаційними аліментами» розуміти такий вид аліментів, які стягуються з одного з подружжя на користь іншого, матеріально незахищеного, з метою надання останньому можливості здобуття чи поновлення кваліфікації, певних знань, вмінь, навичок або здобуття освіти для можливості в майбутньому утримувати себе самостійно. Окреслений обов'язок

сплати одним з подружжя «реабілітаційних аліментів» на користь другого з подружжя, є обмеженням майнового стану особи (платника аліментів);

удосконалено:

– висновок про можливість закріплення обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин не лише в актах сімейного законодавства (СК України), а й в інших нормативно-правових актах, правозастосовних актах, сімейно-правових договорах, які слугують регулятором правовідносин у сім'ї, основна роль яких в механізмі правового регулювання полягає в забезпеченні можливості впливу на поведінку суб'єктів сімейних відносин;

– розуміння, що обмеження в конкретній нормі сімейного права корегує можливість здійснення суб'єктивного права, яке є елементом правовідношення, та безпосередньо впливає на його реалізацію, шляхом встановлення належних правил поведінки визначених законом;

– визначення поняття «обтяження» в сімейному праві, як такого ускладнення сімейного права, що не залежить від волі його носія і проявляється у додаткових правах третіх осіб на матеріальні та/або нематеріальні блага;

– положення про те, що охоронюваний законом інтерес членів сім'ї може розглядатися винятково як приватний інтерес конкретної особи. Відповідно, судовому захисту підлягає лише той інтерес суб'єкта сімейних відносин, який не порушує та не суперечить інтересам інших учасників сімейних правовідносин, моральним засадам суспільства. Законним інтересом у сімейному праві потрібно вважати прагнення суб'єкта сімейних відносин набути певне благо (матеріального чи нематеріального характеру) для себе та/або членів своєї сім'ї, не порушуючи при цьому встановлену легітимність, межі прав та охоронювані законом інтереси інших учасників сімейних відносин, моральні засади суспільства;

– позицію, що норми моралі є регулятором сімейних відносин, які безпосередньо впливають на закріплення в сімейно-правовій нормі обмежень прав суб'єктів сімейних відносин. Взаємопов'язаність сімейно-правових норм та норм моралі спрямована на надання останнім правового значення;

– положення, що у разі, якщо на обліку для можливого виховання дитини у прийомній сім'ї перебувають рідні брати та сестри, вони не можуть бути роз'єднані при вихованні у прийомній сім'ї. Встановлено, що запровадження в правових нормах ч. 5 ст. 256³ СК України обмеження (заборони) права на роз'єднання рідних братів та сестер забезпечить нерозривність родинного зв'язку рідних по крові осіб та позбавить від порушення немайнового права на контакт братів та сестер;

– класифікацію обмежень договірної свободи за такими критеріями:

1) *залежно від суб'єктного складу учасників, що укладають сімейно-правовий договір:* а) подружжя; б) батьки та діти; в) інші учасники сімейних відносин; 2) *залежно від предмету сімейно-правового договору:* а) з приводу немайнових благ; б) з приводу майнових благ; 3) *залежно від законодавчих вимог щодо форми та посвідчення:* а) усна форма; б) проста письмова форма; в) складна письмова форма; 4) *залежно від обов'язковості фіксації обмежень у сімейно-*

правовому договорі: а) обов'язкові; б) не обов'язкові (добровільні); 5) *залежно від строку правової дії*: а) строкові; б) безстрокові; 6) *залежно від наявності зустрічного надання*: а) оплатні; б) безоплатні;

дістали подальшого розвитку:

– розуміння механізму правового регулювання сімейних відносин, як передбачену нормами сімейного права сукупність належних юридичних заходів, на підставі яких здійснюється правовий вплив на реалізацію особами особистих немайнових та майнових прав в сім'ї;

– аргументи щодо необхідності класифікації меж здійснення суб'єктивних сімейних прав на: 1) індивідуальні межі; 2) загальні межі; 3) надзагальні межі. Індивідуальні межі здійснення суб'єктивних сімейних прав – особисті межі, встановлені суб'єктами сімейних відносин. Загальні межі здійснення суб'єктивних сімейних прав є, зазвичай, диспозитивними та встановлюються актами чинного сімейного законодавства, діють у виняткових випадках, за умови відсутності існування індивідуальних меж. Надзагальні межі здійснення суб'єктивних сімейних прав розглядаються як сфера правового впливу, за відсутності будь-яких інших обмежень;

– висновок, що при оцінці майнового стану особи (платника аліментів), можливо застосування непрямих методів оцінки, сутність яких полягає в тому, що правове значення надається оцінці витрат особи (платника аліментів). Такий стан припускає презумпцію, що стосується прирівнювання непідтверджених доходами витрат платника аліментів до фактичних його доходів, з яких потрібно стягувати аліменти;

– висновок, що якщо фактичні подружні права і обов'язки між чоловіком та жінкою, які на момент реєстрації шлюбу укладали його як фіктивний, виконуються, то відсутні правові підстави визнавати такий шлюб недійсним. Законодавчо встановлена заборона на перебування у фіктивному шлюбі може мати місце лише тоді, коли дії суб'єктів шлюбно-сімейних відносин (або одного з них) спрямовані винятково на задоволення інших цілей, не пов'язаних з сім'єю. До суду з позовом про визнання шлюбу недійсним можуть звертатися інші особи (члени сім'ї, родичі, інші суб'єкти сімейних відносин), права яких порушено в результаті існування недійсного шлюбу;

– доктринально-практичні позиції, що акції, набуті у власність подружжям при приватизації підприємства, в результаті трудової діяльності одного з них на підприємстві як винагороди або за пільговою підпискою (сплачувались замість заробітної платні), є їх спільною сумісною власністю. Обмеженим у праві спільної сумісної власності може бути інший з подружжя лише у випадку, якщо комусь з них, як працівнику підприємства, надавалися привілейовані акції, які переходять у власність на безоплатній основі;

– положення, що у шлюбному договорі, поряд з правовим регулюванням майнових відносин, необхідно надати подружжю змогу врегульовувати окремі питання (умови), предметом яких могли б бути немайнові права і обов'язки чоловіка та дружини (нареченого, нареченої), на зразок вибору чоловіком і жінкою прізвища, визначення імені дитини, віросповідання, місця проживання тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки, практичні пропозиції можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого дослідження особливостей обмежень особистих немайнових та майнових прав та їх окремих видів у сімейному праві;

– *правотворчій діяльності* – як теоретичний матеріал при опрацюванні і прийнятті законів та інших нормативно-правових актів у сфері регулювання сімейно-правових відносин, для удосконалення положень чинного сімейного законодавства України;

– *правозастосовній сфері* – при узагальненні судової практики, наданні рекомендацій із застосування законодавства, для удосконалення основних напрямів діяльності суду та інших державних органів, уповноважених вирішувати питання сімейно-правового регулювання;

– *навчальному процесі* – під час викладання дисциплін «Римське приватне право», «Цивільне право», «Цивільний процес», «Договірне право», «Сімейне право України», «Міжнародне приватне право» та інших галузевих дисциплін, а також при підготовці підручників, посібників, науково-методичних матеріалів, у науково-дослідній роботі студентів. Положення дисертаційного дослідження використовуються в Київському університеті права Національної академії наук України при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Сімейне право України», «Договори в цивільному праві».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлено авторські позиції щодо теоретико-методологічних засад обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів у сімейному праві України. Викладені в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, одержані дисертанткою самостійно на основі власних досліджень.

У науковій статті «Розуміння обмежень прав осіб у цивільному праві», опублікованій у співавторстві з Є. О. Мічуріним, особистий внесок здобувача полягає у дослідженні проблематики науково-теоретичних засад обмежень прав суб'єктів та розкритті особливостей, що становить 45% від змісту роботи. У науковій статті «Законодавчі обмеження прав фізичних осіб щодо укладення договору сурогатного материнства», опублікованій у співавторстві з Ю. В. Коренгою, особистий внесок здобувача полягає у виявленні обмежень прав осіб, які за законом не можуть бути стороною договору сурогатного материнства, розкрито особливості здійснення прав та виконання обов'язків учасниками, що становить 85% змісту статті. У дисертаціях співавторів результати спільних робіт не використовувались.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях відділу проблем приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України.

Крім того, результати дисертаційного дослідження було апробовано у виступах дисертанта на таких науково-практичних і науково-теоретичних

конференціях міжнародного та всеукраїнського рівнів, зокрема на: науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті проф. О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 24 травня 2019 р.); Круглому столі, присвяченому пам'яті проф. Ч. Н. Азімова «Актуальні проблеми правовідносин в правовій сфері» (м. Харків, 21 грудня 2017 р.); науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті проф. О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 19–20 травня 2017 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивілістики (на прикладі України та Угорщини)» (м. Київ, 28–29 квітня 2017 р.); науково-практичній конференції, присвяченій 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова «Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин» (м. Харків, 17 лютого 2017 р.); Міжнародному цивілістичному форумі «Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи» (м. Київ, 14–15 квітня 2016 р.); науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті проф. О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 27 травня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Матвєєвські цивілістичні читання «Юридичні особи публічного права: участь у цивільному обороті» (м. Київ, 8 листопада 2016 р.); Міжнародний семінар «Політика інтелектуальної власності в університетах та науково-дослідних установах» (м. Львів, 29 лютого – 4 березня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації» (м. Івано-Франківськ, 2–3 жовтня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Матвєєвські читання «Звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасних реаліях» (м. Київ, 20 листопада 2015 р.); Круглому столі «Проблеми здійснення суб'єктивних прав» (м. Харків 14–15 березня 2015 р.); науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті проф. О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 30 травня 2015 р.); науково-практичній конференції, присвяченій 93-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 27 лютого 2015 р.); Круглому столі, присвяченому пам'яті проф. Ч. Н. Азімова «Сучасні проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 19 грудня 2014 р.); науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті проф. О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 7 липня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського» (м. Одеса, 24 травня 2014 р.); Круглому столі, присвяченому пам'яті проф. Ч. Н. Азімова «Сучасні проблеми цивілістики» (м. Харків, 20 грудня 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Договірне регулювання суспільних відносин «Статика та динаміка відносин власності» (м. Запоріжжя, 30 травня 2014 р.); науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті проф. О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 25 травня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції,

присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського «Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», (м. Одеса 17 травня 2013 р.); Круглому столі, присвяченому пам'яті проф. Ч. Н. Азімова «Сучасні проблеми цивілістики» (м. Харків, 21 грудня 2012 р.); Круглому столі «Современное состояние исследования неимущественных правоотношений в науке гражданского права» (м. Харків, 27 січня 2012 р.); науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті проф. О. А. Пушкіна «Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу» (м. Харків, 26 травня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива» (м. Одеса, 19–20 квітня 2012 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації висвітлено у 57 публікаціях: 2-х – одноосібних монографіях «Теоретико-методологічні засади обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин» та «Обмеження прав суб'єктів сімейних відносин: проблеми теорії та практики»; 21 статті, опублікованих у вітчизняних фахових виданнях; 6 наукових статтях у наукових періодичних виданнях інших держав; 3 статтях у інших науково-періодичних виданнях та збірниках наукових праць, у матеріалах і тезах доповідей 26 науково-практичних конференцій і круглих столів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, 5 розділів, логічно об'єднаних у 15 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 520 сторінок, з них основного тексту – 415 сторінок. Список використаних джерел налічує 656 найменувань та займає 58 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено зв'язок дисертації з науковими програмами, темами, планами, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, охарактеризовано методи наукового пізнання, використані у дослідженні, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, охарактеризовано особистий внесок здобувача у працях, виконаних у співавторстві, наведено інформацію про апробацію результатів дисертаційного дослідження, а також відомості про публікації за темою, анонсовано структуру дисертації, зазначено її загальний обсяг.

Розділ 1 «Теоретико-правові та методологічні підходи до правової категорії обмежень у сімейному праві» складається з чотирьох підрозділів і присвячений постановці проблематики дослідження обмежень прав суб'єктів сімейних відносин у правовій державі, аналізу поняття, висвітленню доктринальних підходів, встановленню місця сімейного права в системі приватного права.

У *підрозділі 1.1 «Постановка проблематики дослідження обмежень прав суб'єктів сімейних відносин у правовій державі»* досліджено розвиток наукової думки щодо правової характеристики обмежень прав суб'єктів, проаналізовано

роботи фахівців у сфері сімейних відносин. Встановлено, що кількість наукових досліджень, які проводились в Україні та поза її межами, опосередковано формулюють вчення про ці правовідносини. Такий стан є свідченням того, що одним з ключових завдань, яке потребує вирішення, є уточнення специфіки обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин. Така потреба виникла у зв'язку з тим, що суттєві зміни, які останнім часом відбулись у чинному сімейному законодавстві, зумовили виникнення нових підходів до правового регулювання обмеження прав суб'єктів сімейних правовідносин. Відзначено необхідність переосмислення вже наявних підходів до правової категорії «обмеження прав», з погляду сімейного права, так як обмеження зумовлені необхідністю забезпечення життєво важливих інтересів окремо взятої особистості та суспільства загалом. Правові обмеження не мають бути спрямовані на забезпечення безумовної справедливості. Вони повинні не лише забезпечити інтереси більшості, а покликані розв'язати проблему встановлення меж між протилежними інтересами суб'єктів сімейних правовідносин. Право одного суб'єкта сімейних відносин може бути в деяких випадках протиставлене правам іншого, тому обмеження мають бути встановлені у такий спосіб, щоб запобігти конфлікту прав та інтересів.

Обґрунтовано, що для доктрини сімейного права залишається важливим дослідження та розробка таких питань: хто та за яким критерієм уповноважений встановлювати обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних правовідносин; коли правомірне обмеження прав перетворюється на позбавлення прав суб'єктів сімейних правовідносин; яка мета призначення обмежень прав суб'єктів сімейних правовідносин (з метою захисту суспільства, прав та інтересів інших осіб від свавілля влади, третіх осіб); необхідним залишається для науки сімейного права доктринальне дослідження понять «межі», «обмеження», «заборони», «обтяження», «зловживання» для правильного правозастосування. Відповідно, проведення теоретичного дослідження правових засад обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних правовідносин сприятиме розробці нового напрямку науки сімейного права, що, натомість, дасть змогу узгоджувати різні інститути сімейного права системно, з погляду правообмежувальних конструкцій, сприятиме належному правовому регулюванню відповідних відносин.

У підрозділі 1.2 «Методологія дослідження обмежень прав суб'єктів сімейних відносин» обґрунтовано висновок, що в сучасних умовах розвитку сімейно-правової науки та її адаптації до європейських стандартів, в поглядах науковців є певна плутанина щодо розуміння правової природи, сутності методології та окресленого кола проблем, які підлягають вирішенню та подальшому дослідженню.

Методологічною основою наукової праці стали загальнонаукові та спеціально-наукові, правові методи дослідження. Висвітлено методологічні підходи, які використано для з'ясування сутності та специфіки обмежень прав суб'єктів сімейних правовідносин: порівняльно-правовий, діалектичний,

системний, формально-юридичний, теоретико-прогностичний, аналітичний, синергетичний, історичний, метод прийомів логіки. Для дослідження правової матерії, зокрема законодавчих обмежень прав суб'єктів сімейних відносин, використано метод комплексного аналізу, який дав змогу вирішити складні теоретичні та практичні проблеми за допомогою використання досягнень інших, взаємопов'язаних наук, зокрема: соціології, філософії, медицини, психології, релігієзнавства, забезпечив виявлення можливостей і загроз, сильних і слабких сторін дослідження. За допомогою методу моделювання, здійснено прогнозування впливу запропонованих змін та доповнень до чинної нормативно-правової бази України на стан регулювання досліджуваних суспільних відносин, а також на процеси гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. Застосування синергетичного методу дало змогу виявити особливості та специфіку окремих обмежень особистих немайнових та майнових прав. Застосування методів і прийомів логіки дало змогу узагальнити представлені в науці підходи до розкриття правової природи обмежень прав у сімейному праві, здійснити їх класифікацію, встановити види. Формально-юридичний метод використано при аналізі висвітлених міжнародних документів, які закріплюють стандарти правового регулювання сімейних правовідносин, практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних інституцій, а також національного законодавства України. Керуючись теоретико-прогностичним методом, розроблено пропозиції щодо вдосконалення сімейного законодавства України.

Обумовлені обставини окремо диктуються об'єктивними потребами в дослідженні правової природи обмежень прав, їх видів, специфіки об'єкта, суб'єктного складу учасників сімейних правовідносин, змісту правових підстав виникнення та припинення, з огляду на активні реформи сімейного законодавства України. Використане в роботі комплексне застосування різних методів дослідження дало змогу повною мірою розкрити сутність, правову природу та шляхи реалізації особистих немайнових, майнових прав суб'єктів сімейних відносин та їх обмежень. Однак, наведеними методами не обмежується повністю вся різноманітність використаних в роботі методологічних підходів до науково-правових засад обмежень сімейних прав, адже динаміка сімейних правовідносин потребує подальшого розвитку та удосконалення доктринальних поглядів в межах окресленого питання.

Підрозділ 1.3 «Місце сімейного права в системі приватного права» присвячено висвітленню сучасної доктрини сімейно-правової науки стосовно місця сімейного права в системі приватного права України, з огляду на те, що помітні зміни настроїв українського суспільства, які відбулися кілька десятків років тому, істотно вплинули на чинне сімейне законодавство та право.

З'ясовано, що обраний вектор на європеїзацію сучасного сімейного законодавства України вбачався не в механічному включенні сімейно-правових норм до Цивільного кодексу України, на зразок інших держав, а у його ґрунтовному оновленні, дотичному до системи загальнолюдських цінностей, якими наділена специфіка сімейних відносин. Проголошення автономності сімейного права, як галузі та прийняття Сімейного кодексу, засвідчують

особливість предмету, методу сімейного права, достатність нормативного матеріалу, його системність, наявність структури об'єднує галузь сімейного права в єдине ціле та свідчать про його самостійність.

Визначено, що поняття обмеження права, заборони права широко використовується в науці сімейного права, проте розуміння сутності зумовлених у праві категорій ускладнене наявною нині дискусією з приводу самостійності сімейного права, як галузі (не зважаючи на наявність СК України). Тому розгляд питань щодо визначення правової природи обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин безпосередньо пов'язаний, насамперед, із встановленням галузевої приналежності сімейних правовідносин. Цивільно-правова концепція визначення відповідальності, позбавлення прав, обтяжень суб'єктивних прав, вплинула на не завжди прийнятне сприйняття сутності обмежень в сімейному праві, що призвело до непорозумінь як у науці, так і на практиці. Втім, особливість предмету, методу сімейного права, достатність нормативного матеріалу, його системність, наявність структури об'єднує галузь сімейного права в єдине ціле та свідчить про його самостійність, як галузі. Обмеження у системі сімейного права України проявляються у вигляді заборони реалізації суб'єктивного права, унеможливаючи, у такий спосіб, його здійснення або у вигляді покладення на особу окремих перешкод, у такий спосіб ускладнюючи реалізацію сімейного права.

У підрозділі 1.4 *«Загальнотеоретичні підходи до правової категорії обмежень прав суб'єктів сімейних відносин»* проаналізовано формування категорії обмежень прав осіб крізь призму правових учень за допомогою використання трьох підходів: 1) філософського; 2) теоретико-правового; 3) приватноправового до правової категорії «обмеження», у контексті обмеження прав суб'єктів сімейних відносин.

Філософський підхід до правової категорії «обмеження», у контексті обмеження прав суб'єктів сімейних відносин, являє собою рубіж, межу яка, за своєю сутністю, звужує можливості для реалізації суб'єктивного права, утискає дії певними умовами, ставлячи кого-небудь, що-небудь у будь-які межі. Тобто, в умовах обмежень порушуються або суб'єктивні права меншості, або суб'єктивні права більшості, правовий характер порушення від встановленої кількісної відмінності залишається незмінним, в окреслених випадках однаково завдає шкоди праву особистості. Теоретико-правовий підхід до правової категорії «обмеження» у контексті обмеження прав суб'єктів сімейних відносин, дав змогу встановити сутність обмежень з позиції структури норми права. Обмеження можуть закріплюватися в гіпотезі у вигляді юридичного факту-обмеження суб'єктивного права особи, в диспозиції – заборона або призупинення здійснення права та в санкції – межі покарання за порушення встановлених законодавчих вимог. У гіпотезі зазначено правові підстави у вигляді подій, за наявності яких виникає обмеження конкретного права (наприклад, жорстоке поводження матері (батька)) з дитиною є підставою для позбавлення батьківських прав у судовому порядку (ст. 164 СК України). У диспозиції розкрито зміст певного правового обмеження та викладено певні

заборони, призупинення, обов'язки (у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення – ч. 1 ст. 26 СК України). Санкція є частиною правової норми, в якій містяться певні стягнення при її невиконанні (неналежне виконання батьками своїх батьківських обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану ними матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном – ч. 8 ст. 117 СК України).

Приватноправовий підхід до правової категорії «обмеження» дав змогу встановити, що правова природа обмежень прав суб'єктів заснована на правових приписах системою засобів: наказів, дозволів, заборон, установлених в нормах актів цивільного законодавства та окремих індивідуальних постанов. Обмеження за своєю сутністю виражають негативний аспект, а саме забороняють (звужують або усувають) окремі можливості для здійснення суб'єктивного права.

Розділ 2 «Обмеження в системі сімейного права» складається з чотирьох підрозділів і присвячений аналізу поняття, засад сімейного права та їх застосування при формуванні обмежень прав, місцю обмежень прав суб'єктів в механізмі правового регулювання сімейних відносин, класифікації суб'єктів сімейних правовідносин, залежно від обмежень, що до них застосовуються.

У підрозділі 2.1 «Співвідношення правової категорії «обмеження» з іншими правовими категоріями» висвітлено необхідність дослідження близьких за змістом до категорії «обмеження» інших правових категорій (межі, заборони, обтяження, зловживання) та їх співвідношення й співіснування в доктрині сімейного права.

Обґрунтовано тезу, що за відсутності встановлених законодавством меж, право перетворюється на свавілля і, у такий спосіб, взагалі припиняє бути правом. Відповідно, межі сімейного права – це межі особистих можливостей особи, які складають зміст права, а здійснення права – це динамічний процес реалізації таких можливостей суб'єктами сімейних відносин. Межі – є загальними для всіх суб'єктів сімейних відносин, так як містяться в актах сімейного законодавства та є належними для кожного учасника сімейних відносин, а обмеження – це зменшення матеріального змісту права, що є перешкодою для його реалізації, належне для виняткового кола суб'єктів сімейних правовідносин, встановлюються державою з метою захисту прав та свобод інших.

Заборона покладає на суб'єкта сімейних відносин обов'язок утриматись від здійснення окремих дій. За своєю сутністю, заборона спрямована на недопущення дій, здатних спричинити шкоду окремій особі, сім'ї або суспільству загалом. Відтак, заборона обмежує особу, сприяючи попередженню та недопущенню вчинення суб'єктом правовідносин протиправних дій.

Під обтяженням в сімейному праві потрібно розуміти такі ускладнення (перешкоди) для суб'єкта сімейних відносин, які не залежні від його особистого права і являють собою додаткові права третіх осіб на матеріальні чи/або нематеріальні блага. Так як в такому разі суб'єкт сімейних відносин вимушений терпіти втручання третіх (інших) осіб у сферу приватної свободи, то такі права

є додатковим тягарем для особи. Обтяження окреслює міру можливої поведінки суб'єктів сімейних правовідносин, яку вони встановлюють між собою самостійно, з урахуванням норм законодавства, що передбачають наявність додаткових зобов'язань. Крім того, обтяження можуть установлювати й додаткові права.

Під зловживанням суб'єктивним сімейним правом розуміється використання права з порушенням меж його дії, яке проявляється в недобросовісному вчиненні учасником сімейних відносин юридичних дій, які складають зміст чітко визначеного суб'єктивного сімейного права, зокрема всупереч меті та моральним засадам суспільства.

У підрозділі 2.2 *«Місце обмежень у механізмі правового регулювання сімейних відносин»* встановлено, що з визначених в дослідженні елементів механізму правового регулювання, найбільшу значущість для дії обмежень прав суб'єктів сімейних відносин становлять норми права, які закріплюють обмеження особистих немайнових та майнових прав в чинних нормативно-правових актах сімейного права, актах правозастосування (реалізації прав та обов'язків учасників сімейно-правових відносин) та нормах моралі. Норма сімейного права, на підставі якої встановлюється обмеження, є не лише охоронною, адже в низці випадків вона є превентивною за сферою своєї дії. Відтак, на підставі обмеження, суб'єкт утримується від такого варіанту здійснення особистого немайнового чи майнового права, яке може зашкодити інтересам інших учасників сімейних правовідносин або суспільним інтересам. Реалізація охоронних правових норм у той, чи інший спосіб пов'язана з окремими обмеженнями для особи, які перешкоджають можливості здійснення неправомірного діяння. Формами сімейно-правового регулювання, поміж яких в нормі права встановлюються обмеження, є заборони та окремі правові дозволи, відтак обмеження прав суб'єктів сімейних відносин в нормі права потрібно формулювати, як заборона вчинення конкретної дії та правовий дозвіл, що дає змогу діяти особі на власний розсуд, однак дотримуватись вимог, встановлених актами сімейного законодавства України. В механізмі правового регулювання акти застосування норм сімейного права направлені на конкретні правовідносини в сім'ї, сприяють належній реалізації норм права та здійсненню суб'єктивного права учасником сімейних відносин.

У підрозділі 2.3 *«Загальні засади сімейного права та їх застосування при формуванні обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин»* обґрунтовано особливе місце у правовому регулюванні сімейних відносин загально-правових, галузевих принципів та встановлено межі їх застосування при формуванні обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин. Пріоритетні засади сімейного права та їх застосування при формуванні обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин, відіграють особливу роль, так як ускладнюють або унеможливають реалізацію суб'єктивного сімейного права. Засади сімейного права потрібно поділяти на загальноправові та спеціальні, які виникають з таких юридичних фактів: шлюбу, спорідненості, всиновлення тощо, тобто юридичних фактів – станів.

До основних засад регулювання сімейних відносин належать: 1) принцип законності/легалізації окремих юридичних фактів (правове регулювання сімейних відносин міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, СК України та іншими нормативно-правовими актами, на підставі яких визначається принцип законності/легітимності); 2) принцип рівноправності суб'єктів регулювання сімейних відносин (рівність прав і обов'язків жінки та чоловіка у шлюбі та сім'ї); 3) принцип майнової самостійності суб'єктів (особисті права жінки або чоловіка на майно, яке йому належить на праві приватної власності); 4) принцип автономії волі (безперешкодне здійснення права особи, яка його набуває за власним бажанням задля задоволення власного інтересу); 5) принцип свободи сімейно-правового договору (вільне укладення договору) між їх учасниками; 6) принцип забезпечення пріоритетного захисту прав та інтересів недієздатних, обмежено дієздатних членів сім'ї (важливим залишається урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї при здійсненні юридично значущої дії); 7) принцип пріоритету національного усиновлення (діє пріоритет національного усиновлення над міжнародним усиновленням); 8) принцип судового захисту прав та інтересів (захист особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин від протиправних посягань); 9) принцип регулювання сімейних відносин на засадах справедливості, добросовісності та розумності, дотримуючись встановлених моральних засад суспільства.

У підрозділі 2.4 «Види суб'єктів сімейних правовідносин залежно від обмежень, що до них застосовуються» зосереджено увагу на формуванні кола суб'єктів сімейних відносин, особисті немайнові та майнові права яких можуть обмежуватись на підставі юридичних фактів.

Визначено, що класифікація суб'єктів необхідна для встановлення чіткого кола осіб як учасників саме сімейних відносин. Запропоновано суб'єктів сімейних правовідносин, залежно від обмежень, що до них застосовуються, умовно поділити на такі види: 1) члени сім'ї (подружжя, батьки та діти, зокрема й усиновлені діти, діти, які виховуються у патронатних, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу та їх батьки-вихователі (в межах строку дії договору), фактичні вихователі та їх вихованці (мачуха, вітчим, падчерка, пасинок), зведені брати та сестри, за умови спільного проживання останніх однією сім'єю); 2) родичі (баба, дід, прабаба, прадід, онуки, правнуки, рідні брати, рідні сестри, тітка, дядько, племінник, племінниця); 3) інші учасники сімейних відносин (колишнє подружжя, сурогатна мати, опікуни, піклувальники).

Визначено, що сутність родства необхідно встановлювати за допомогою окреслення приналежних йому ознак (ступеню зв'язку між родичами), відтак: 1) фізіологічна – полягає в єдності кровної приналежності та успадкованих від пращура рис; 2) моральна – відслідковується усвідомленням єдності сімейних зв'язків між членами сім'ї; 3) юридична – СК України пов'язує з родством окремі правові наслідки.

Обґрунтовано, що правова можливість дитини-сироти, позбавленої батьківського піклування, бути усиновленою виникає з моменту її народження, тобто з дня виникнення її правоздатності. Усиновлення ще ненародженої дитини (або надання батькам згоди на її усиновлення) забороняється законом. Встановлено обмеження стосовно здійснення права на усиновлення. Так, усиновлювачем може бути кожний дієздатний громадянин України віком не молодший двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини, а також іноземець. Крім того, визначено мінімальну вікову різницю в п'ятдесят років, у віці між усиновлювачем та усиновленою дитиною СК України не обмежує суб'єктів сімейних відносин у можливості її зменшення.

Констатовано, що з моменту прийняття дитини у прийомну сім'ю (дитячий будинок сімейного типу), її особисті немайнові та майнові права з її кровними родичами не припиняються. Так як кровні батьки дитини не завжди позбавлені батьківських прав стосовно дитини, яка проживає у прийомній сім'ї. У такій ситуації малолітня, неповнолітня особа перебуває одночасно у двох видах правовідносин: з одного боку – зв'язок з рідними батьками не припиняється, з іншого – дитина вступає в нові для неї сімейні правовідносини з прийомними батьками.

Розділ 3 «Межі, обмеження прав та охоронюваних законом інтересів учасників при здійсненні суб'єктивних сімейних відносин» складається з трьох підрозділів, присвячених дослідженню підходів щодо здійснення особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин, проблемам співвідношення меж та обмежень при здійсненні прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів сімейних відносин, особливостям окремих меж здійснення особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин.

У підрозділі 3.1 *«Поняття здійснення особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин»* встановлено, що суб'єктивне право виникає на основі норм об'єктивного права, які визначають межі можливої (дозволеної) поведінки учасника сімейних відносин. Механізм здійснення особистих та майнових прав суб'єктів необхідно вважати складовою частиною механізму правового регулювання сімейних відносин, який функціонує на стадії реалізації суб'єктивних прав подружжя, батьків/дітей, інших учасників сімейних правовідносин та містить у своєму змісті такі складові елементи: юридичні факти; форми здійснення права; способи здійснення; суб'єкти здійснення; принципи та межі здійснення прав.

Крім того, правовий механізм здійснення особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин у свій зміст включає такі стадії: 1) виникнення сімейного права у суб'єкта правовідносин, відтак на підставі юридичних фактів (дії або події) механізм здійснення породжує процес виконання для суб'єктів сімейних відносин прав та пов'язаних цим обов'язків; 2) виконання сімейного права суб'єктом правовідносин – вбачається у реалізації окремих правомочностей, які і містять у собі зміст та форми, способи

реалізації права; 3) захист порушеного права учасника сімейних відносин (реалізація якого відбувається в охоронних сімейних правовідносинах).

У підрозділі 3.2 *«Межі, обмеження (заборони) при здійсненні прав, охоронюваних законом інтересів суб'єктів сімейних відносин»* доведено, що суб'єктивне сімейне право та інтерес, як один із складових елементів змісту правовідносин, традиційно відіграє особливу роль. Суб'єктивні сімейні права та пов'язані з цим інтереси, встановлюються на підставі пропорційності досягнення юридичної рівності та справедливості між правами суб'єктів, де такі права забезпечуються законодавчими межами дозволеної поведінки, та їх юридичними обов'язками перед суспільством, іншими суб'єктами правовідносин, нормами моралі, релігії тощо.

Під інтересом в сімейному праві потрібно розуміти певний дозвіл суб'єктам права задовольняти свої особисті потреби, не порушуючи при цьому встановлену легітимність (законність), гарантовану державою. Порушений інтерес суб'єктів сімейних відносин захищається судом у момент розгляду та вирішення конкретного спору, водночас окремо від суб'єктивного права інтерес захищатися не може.

Суб'єктивне сімейне право містить специфічні певні ознаки, однією з яких є правомочність. Правомочності в праві дають змогу вчиняти суб'єкту сімейного права юридично значущі дії та одночасно вимагати вчинення відповідних дій від інших осіб у межах, установлених законом. Правові норми сімейного законодавства визначають можливість дій для суб'єктів сімейних відносин, що згодом втілюються у права та пов'язані з ними обов'язки. Особа сама обирає спосіб здійснення такого права, однак при цьому не може нехтувати законодавчими приписами. Тому межа здійснення права суб'єктами сімейних відносин тісно пов'язана із самим суб'єктивним правом особи та обмеженням.

Під межею здійснення сімейних прав розуміється міра можливої поведінки особи при здійсненні нею будь-якого суб'єктивного сімейного права, встановленого для всіх без винятку суб'єктів правовідносин. Заборону в сімейному праві потрібно сприймати як різновид обмеження, визначений актами сімейного законодавства, спрямований на встановлення фактичної неможливості реалізації суб'єктивного права учасником сімейних відносин.

У підрозділі 3.3 *«Види меж здійснення особистих немайнових прав та майнових прав суб'єктів сімейних відносин»* запропоновано авторську класифікацію видів меж здійснення сімейних прав за такими критеріями:

– за формою встановлення: 1) визначені актами законодавства: а) встановлені Конституцією України; б) встановлені міжнародними договорами, ратифіковані Верховною Радою України, що регулюють сімейні відносини; в) встановлені іншими нормативно-правовими актами сімейного законодавства України; 2) визначені сімейно-правовим договором (дружина та чоловік мають право на укладення між собою усіх договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності); 3) визначені

рішенням суду (батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину тільки за рішенням суду);

– за колом учасників сімейних відносин: 1) загальні – для невизначеного кола суб'єктів сімейних відносин (особа, яка досягла шлюбного віку, має право на створення сім'ї); 2) спеціальні – для окремих учасників сімейних правовідносин (наприклад, іноземці); 3) індивідуально-визначені – можуть бути застосовані для чітко визначеного суб'єкта (дитини-сироти, патронатного батька тощо);

– за строком дії: 1) строкові межі здійснення (оспорювання батьківства можливе лише після народження дитини і до досягнення нею повноліття); 2) безстрокові межі здійснення (права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану);

– за обсягом суб'єктивних сімейних прав, щодо яких встановлюються межі: 1) універсальні – застосовуються для всіх учасників сімейних відносин (ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України); 2) виняткові (групові) – застосовуються лише при здійсненні певної групи суб'єктивних сімейних прав (здійснюючи суб'єктивні права малолітніх, законні представники повинні діяти в інтересах дитини); 3) одиничні – поширюються на одне право (жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному зареєстрованому шлюбі);

– за нормативною визначеністю: 1) імперативно визначені – залишаються сталими та не підлягають зміні (сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства); 2) диспозитивно визначені – можуть змінюватись у разі волевиявлення учасника сімейних відносин та виражаються у обранні одного із запропонованих видів поведінки (способи виконання батьками обов'язку з утримання дитини визначається за домовленістю між ними).

У пункті 3.3.1 «Межі здійснення особистих немайнових прав суб'єктів сімейних відносин» обґрунтовано, що у правах та обов'язках подружжя найбільш чітко прослідковується зв'язок норм права з нормами моралі. До особистих немайнових прав осіб, які мають намір укласти шлюб, зокрема відносять: право вибору прізвища при реєстрації шлюбу; право на батьківство (материнство); право на повагу до своєї індивідуальності та право на духовний розвиток; право на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї; право на свободу та особисту недоторканність. Крім того, до вказаного переліку прав доречно віднести право надання згоди на усиновлення дитини другим з подружжя, право подружжя на розірвання шлюбу та інші особисті немайнові права подружжя, перелік яких не є вичерпним. Констатовано, що межі здійснення особистих немайнових прав батьків та дітей формуються на тому, що батьки обмежені у праві здійснювати свої батьківські зобов'язання всупереч інтересам дитини та закону.

Встановлено законодавчо закріплене обмеження права на довільний вибір черговості встановлення подвійного прізвища одного з майбутнього подружжя

при реєстрації шлюбу. У випадку, якщо змінює прізвище на подвійне лише один з наречених, то він має змогу лише приєднати до свого прізвища прізвище другого з наречених.

Акцентовано увагу, що при реалізації права на материнство за допомогою залучення донора (сурогатної матері), право останньої на дитину обмежується. Сурогатна матір обмежена у суб'єктивному праві вирішувати долю імплантованого в її організм ембріона, а сама собою згода сторін-замовників договору сурогатного материнства на імплантацію ембріона, з використанням їх генетичного матеріалу в організм жінки-сурогатної матері, є дією, яка спрямована на виконання репродуктивної функції, яка складає зміст суб'єктивного права на материнство.

З'ясовано, що межа здійснення права на фізичний, духовний розвиток суб'єкта сімейних відносин має існувати у відповідній площині, не порушуючи при цьому норми моралі, суспільства, закону тощо. Неправомірними є будь-які дії заборони, накази, які за своєю сутністю, обмежують права особи на духовний розвиток та повагу до своєї індивідуальності з боку одного з подружжя, батьків, родичів тощо.

Виявлено законодавче обмеження права на зміну імені, по батькові суб'єкта сімейних відносин. На відміну від встановлених законодавцем меж здійснити зміну власного імені, прізвища, чітко обмежено право людини на власний розсуд змінити своє по батькові. Доведено, що наявне обмеження є не виправданим та таким, що потребує усунення в майбутньому.

При влаштуванні дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну (патронатну) сім'ю, у таких батьків-вихователів відсутній додатковий обов'язок влаштування у таку сім'ю рідних братів та сестер вихованця, відтак дитина фактично втрачає сімейний зв'язок з ними та несправедливо обмежується у праві на спілкування, контакт із своїми рідними.

У пункті 3.3.2 *«Межі здійснення майнових прав суб'єктів сімейних відносин»* зроблено висновок, що сімейно-правовий договір є індивідуальним актом конкретного суб'єкта, який поширює свою регулятивну дію на визначене коло учасників, у зв'язку з цим, лише на підставі закону можуть встановлюватись межі здійснення майнових прав, натомість у сімейно-правовому договорі сторони можуть установити окремі правила пред'явлення вимоги.

Встановлено, що поняття «утримання» за своїм змістом є ширшим, ніж поняття «аліменти», так як утримання надається, зазвичай, у добровільному порядку та може містити крім сплати грошових коштів, вчинення низки інших дій немайнового характеру (наприклад, догляд), аліменти ж стягуються частіше за рішенням суду та передбачають винятково сплату коштів на особу.

Обґрунтовано необхідність застосування непрямих методів оцінки майнового стану платника аліментних платежів. При оцінці майнового стану суб'єкта, потрібно зважати на оплатне відчуження платником аліментів приналежного йому майна. Інші обставини, які підлягають врахуванню, стосуються витрат платника аліментів. Такий стан запроваджує презумпцію,

яка полягає в прирівнюванні непідтверджених витрат платника аліментів до його доходів, з яких належить утримувати аліменти.

Акцентовано увагу на тому, що аліментні зобов'язання між внуками, дідом, бабою, братами, сестрами можуть виникати лише в тому випадку, якщо надання аліментного зобов'язання неможливе від батьків, дітей, іншого з подружжя. Тобто, у разі виключення першої черги осіб, які зобов'язані виконувати обов'язок з утримання, аліментні платежі можуть стягуватися з осіб другої черги платників аліментів (внуків, діда, баби, братів, сестер). Стягнення аліментів з фактичних вихователів, вітчима, мачухи, пасинка, падчерки можливе лише за відсутності кола суб'єктів-платників аліментів, які належать до першої та другої черг аліменто-платників, або встановленій неможливості таких осіб їх надавати, у зв'язку з віком, станом здоров'я тощо.

Розділ 4 «Особливості обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин» складається з двох підрозділів, присвячених дослідженню сутності та видам обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин.

Підрозділ 4.1 «Окремі обмеження особистих немайнових прав суб'єктів сімейних відносин» присвячено комплексному осмисленню та виявленню можливих обмежень особистих немайнових прав суб'єктів сімейних відносин.

Зосереджено увагу на додатковому обґрунтуванні позицій, чому саме положення СК України не визнають та забороняють низку прав, які вважаються загальноприйнятими в іноземних державах, але вбачаються аморальними, недопустимими в сучасній Україні.

Визначено, що зважаючи на етимологічне розуміння сутності понять «заборона права», «обмеження права», та з'ясувавши останні сучасні тенденції у моделюванні дефініцій наведених правових категорій, запропоновано обмеження прав суб'єктів сімейних відносин умовно визначити як абсолютні обмеження (заборони), які в нормах СК України проявляються у вигляді заборон, що унеможливають реалізацію суб'єктивного сімейного права, та відносні обмеження, які перешкоджають або ускладнюють реалізацію особистого чи майнового права.

У пункті 4.1.1 «Абсолютні обмеження особистих немайнових прав суб'єктів» встановлено, що абсолютно визначені обмеження-заборони існують щодо укладення одностатевого шлюбу; заборони права на перебування чоловіком (дружиною) у більш ніж одному зареєстрованому шлюбі; заборони права на укладення релігійного шлюбу; заборони права на укладення шлюбу через представника; заборони права на укладення шлюбу між родичами прямої та бічної лінії споріднення; заборони права на укладення шлюбу осіб, які не здатні до вчинення юридичних дій.

Доведено, що загалом пригнічувати права сексуальних меншин не є доречним у правовій державі, однак існуюча законодавча заборона надання легалізованого значення будь-яким юридичним діям особам однієї статі залишається нині виправданою. Керуючись моральними засадами суспільства, традиціями та релігійними нормами сталою залишається потреба визнання законного шлюбу лише між чоловіком та жінкою, саме тому спроби осіб з

нетрадиційною сексуальною орієнтацією щодо визнання за ними відповідних сімейних прав, є абсурдними.

Визначено, що релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувався до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану. Юридичного значення процедурі вінчання можливо надавати, практично поєднавши вінчання та державну реєстрацію шлюбу в Україні (на зразок європейських держав). Суб'єкти сімейних відносин абсолютно обмежені у праві на укладення полігамного шлюбу. Крім того, абсолютною перешкодою для укладення шлюбу є наявність між особами, які мають намір вступити в подружні відносини, прямої лінії споріднення. Така заборона є соціально-етично вмотивованою, з погляду біології, так як родинні шлюби є підставою виникнення в майбутньому різноманітних фізіологічних аномалій у дітей, народжених у такому союзі.

Відносною перешкодою для укладення шлюбу є наявність споріднених відносин між двоюрідними братами і сестрами, дядьком і племінницею, тіткою і племінником. Таким особам право на шлюб може бути надано за рішенням суду.

Встановлено, що заборона укладення шлюбів між усиновлювачем і усиновленим та між дітьми, що були усиновлені усиновлювачем, пов'язана з тим, що між такими особами виникають відносини, які прирівнюються до батьківських (родинних) відносин та попри те, що між такими суб'єктами немає кровного споріднення, такі шлюби є не абсолютно недійсними, а вважаються умовно оспорюваними.

У пункті 4.1.2 «Відносні обмеження особистих немайнових прав суб'єктів» встановлено, що відносно визначені обмеження в сімейному праві загалом звужують або обтяжують можливість реалізації суб'єктивного права, проте за наявності юридичного факту, право може бути здійснено. Відносно визначені обмеження існують щодо обмеження права на розірвання шлюбу під час вагітності жінки та протягом одного року після народження дитини, обмеження права у вирішенні питання, чи народжувати дружині (жінці) дитину від чоловіка, обмеження права на шлюб у зв'язку з недієздатністю чоловіка, дружини як підстава визнання шлюбу недійсним, обмеження права на традиційне сурогатне материнство, обмеження права на таємницю особистого життя та розголошення відомостей про стан здоров'я, обмеження права на шлюб чоловіка та жінки без наміру створити сім'ю тощо.

Встановлено факт обмеження прав чоловіка в питанні прийняття рішення народжувати дружині (жінці) дитину від нього, чи ні. Операція штучного переривання вагітності проводиться в акредитованих закладах охорони здоров'я за бажанням жінки, однак про згоду чоловіка не йдеться. Логічним видається узгодження надскладного питання, предметом якого є життя дитини, все ж таки спільно чоловіком та жінкою, особливо, якщо вони перебувають у шлюбних відносинах.

Визначено обмеження прав суб'єктів, які мають намір укласти договір сурогатного материнства: 1) стороною-замовником, за договором сурогатного

материнства, не може бути жінка, яка за медичними показниками (станом здоров'я) здатна сама виносити та народити дитину. Сурогатне материнство застосовується, якщо виношування і народження дитини жінкою фізіологічно неможливо або пов'язане з ризиком для її життя і/або життя дитини;

- 2) сурогатною матір'ю не може бути жінка, яка не досягла двадцяти одного року та яка не має своїх здорових дітей. Заборонено залучати як сторону договору, (сурогатну матір) особу, яка позбавлена чи обмежена у дієздатності;
- 3) бути стороною-замовником у договорі сурогатного материнства не мають права іноземці, які між собою перебувають в одностатевому шлюбі;
- 4) обмеження права на укладення договору традиційного сурогатного материнства встановлюється щодо осіб, які за договором виступають донором генетичного матеріалу.

Обґрунтовано, що обмеження права на розірвання шлюбу під час вагітності жінки та протягом одного року після народження дитини стосовно дружини є невиправданим. Законодавча заборона визначає винятково формальний зв'язок подружжя. Засади рівності прав чоловіка та дружини в цьому аспекті встановлюють реальну нерівність сторін. За таких обставин, шлюб повинен існувати і у випадках, коли сімейні відносини між сторонами повністю відсутні, та юридичне збереження шлюбу суперечить їх законним інтересам.

У підрозділі 4.2 «Окремі обмеження майнових прав суб'єктів сімейних відносин» зосереджено увагу на комплексному осмисленні та виявленні обмежень майнових прав подружжя. Встановлено, що обґрунтовані обмеження майнових прав подружжя сприяють належній охороні та захисту як особистих, так і спільних прав подружжя на майно. В сімейному праві обмеження права приватної власності суб'єктів є складовою права власності й окремо від нього, зазвичай, не існує.

Право спільної сумісної власності подружжя виникає загалом на підставі юридичних фактів, а саме перебування чоловіка та жінки в зареєстрованому шлюбі та в окремих випадках – у результаті спільного життя. До складу «спільного майна подружжя» необхідно включати об'єкти, які належать чоловікові та дружині на праві спільної сумісної власності, та деякі зобов'язання, які передбачають у своєму змісті боргові обов'язки та право вимоги. Обмежені у праві на визнання об'єктом спільної сумісної власності подружжя й розподіл вкладів, які внесені ними спільно на ім'я третіх осіб. У разі, якщо на вклад були, без відома другого з подружжя, внесені кошти, що є спільним майном подружжя, можливе пред'явлення вимоги (про збільшення частки при поділі спільного майна) тим з подружжя, майнові права та інтереси якого було порушено в результаті таких дій. Акції та цінні папери, придбані одним з подружжя на своє ім'я під час шлюбу, не належать до спільної сумісної власності, а отже, інший з подружжя обмежений у праві на володіння, користування та розпорядження ними. Визначено правовий режим акцій, набутих у власність подружжям при приватизації підприємства, на якому один з подружжя працює. Обмеженням у праві спільної сумісної власності може бути один з подружжя у випадку, якщо чоловіку або дружині, як працівнику

підприємства, надавалися привілейовані акції, які переходять у власність на безоплатній основі.

Обґрунтовано концепцію обмеження одного з подружжя у праві на утримання у чітко визначених випадках, а саме коли: 1) подружжя перебувало в шлюбних відносинах нетривалий час (той з подружжя, який, з огляду на життєві обставини, фактично наділений правом вимоги аліментних платежів від другого з подружжя, однак, зважаючи на нетривалість у часі шлюбно-сімейних відносин, визначених судом, у такому праві обмежується); 2) непрацездатність того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, виникло в результаті вчинення умисного злочину (той з подружжя, хто вчинив кримінальне діяння, обмежений у праві на утримання, незважаючи на те, що таке право виникло у нього раніше за положеннями КпШС УРСР); 3) непрацездатність або тяжка хвороба того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, була прихована від другого з подружжя при реєстрації шлюбу (один з подружжя, який приховав інформацію про стан свого здоров'я, розуміючи, що вона має важливе значення для другого з подружжя, обмежується у праві на утримання від нього, незважаючи на той факт, що другий з подружжя має матеріальну змогу таке утримання надати); 4) одержувач аліментів свідомо поставив себе у скрутне матеріальне становище (потреба в матеріальній допомозі може стати результатом свідомих неправомірних дій або бездіяльності, які призвели до нужденності одного з подружжя. Чоловік, дружина обмежуються у праві на утримання, якщо нужденність останнього зумовлена порушенням правил безпеки руху, праці, зловживанням наркотичних, токсичних речовин, алкогольних напоїв тощо).

Встановлено, що перелік закріплених сімейним законом підстав, за наявності яких суд може позбавити особу майнового права на утримання або обмежити її в цьому праві строком, є вичерпним (суд наділяється правом на обмеження утримання недобросовісного з подружжя, однак це не є обов'язком). Однак, СК України (інші нормативно-правові акти) не встановлює, якими саме критеріями мають керуватися судові органи України при визначенні розумного строку, на який обмежується право одного з подружжя на аліменти (утримання).

Розділ 5 «Особливості договірної встановлення обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів у сімейно-правових договорах» складається з двох підрозділів, присвячених дослідженню класифікації обмежень в сімейно-правових договорах, їх видам та специфіці таких обмежень.

У підрозділі 5.1 *«Поняття та особливості сімейно-правових договорів, що встановлюють обмеження договірної свободи»* встановлено, що межі договірної свободи в сімейному праві можуть мати як об'єктивний, так і індивідуальний характер. Саме тому неможливо розглядати обмеження в сімейно-правових договорах окремо від майнових, які є універсальним інструментом досягнення балансу між інтересами різних суб'єктів договірного процесу, суспільними інтересами та нормами моралі.

Визначено, що загальні обмеження договірної свободи встановлюють такі різновиди обмежень: 1) залежно від суб'єктного складу учасників, що укладають сімейно-правовий договір; 2) залежно від предмету сімейно-правового договору та інших істотних умов; 3) залежно від законодавчих вимог щодо форми та посвідчення; 4) залежно від правил про обов'язкове укладення сімейно-правового договору.

У підрозділі 5.2 «Види окремих договорів, що встановлюють обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин» акцентовано увагу на договірних обмеженнях, основними з яких є: 1) ставити одного з учасників договору у складне (невигідне) матеріальне становище (наприклад, сторони обмежені у праві включити у шлюбний договір умову, яка б давала змогу одному з подружжя залишати все набуте майно); 2) заборонено обмежувати (зменшувати) обсяг прав дитини, які встановлені СК України; 3) заборонено у зміст будь-якого сімейно-правового договору включати умови, які суперечать моральним засадам суспільства та за сутністю обмежують права інших членів сім'ї; 4) передавати у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації; 5) заборонено врегулювання в шлюбному договорі своїх немайнових прав; 6) заборонено обмежувати правоздатність та дієздатність особи, яка укладає сімейно-правовий договір; 7) заборонені положення у сімейно-правовому договорі, які обмежують право одного з подружжя (майбутнього з подружжя) на освіту, працю, або самостійний вибір професії, на вільну свободу пересування як на території України, так і поза її межами тощо.

Окреслено обмеження у договорі про встановлення режиму окремого проживання та сепарації. Сепараційний договір, як і його зміна, припинення передбачають обов'язкове дотримання письмової форми при його укладенні. Крім того, сторони зобов'язані його підписувати у присутності свідків. Незважаючи на відсутність прямої вимоги законодавця щодо нотаріального посвідчення договору, можна стверджувати, що дотримання окресленої форми укладення забезпечило б належне виконання прав та обов'язків, викладених в істотних умовах договору, та стало б ефективним для балансування інтересів кожного з подружжя. Договір про визначення порядку користування майном зумовлює те, що конструкція договору встановлює незмінний правовий режим майна, тоді як сторони визначають лише умови користування ним. Враховуючи довірливі стосунки між подружжям, констатовано відсутність обмежень стосовно договірного визначення ними прав на роздільне подружнє майно, шляхом встановлення того чи іншого різновиду речових прав. Основне значення сервітуту полягає в наданні необмеженої у часі можливості на користування річчю тому з подружжя, хто не є її законним власником. Поряд з цим, у разі розірвання шлюбних відносин, чоловік або дружина автоматично обмежуються й у праві на особистий сервітут, який належав йому/їй під час існування шлюбу. Обмеження у договорі про поділ майна подружжя прямо встановлює, що один з подружжя обмежується часткою в праві на майно на користь того з подружжя, з ким проживає дитина, у разі, якщо розмір аліментів, які вони одержують, є недостатнім для проживання. Обмеження у договорі про

виділ частки одного з подружжя зі складу усього майна встановлює, що за умови поділу подружнього майна, частка одного з подружжя може бути зменшена, лише якщо це прямо визначено в умовах договору про виділ майна, який був укладений чоловіком та дружиною. За умови виділу одному з подружжя окремої речі або нерухомого майна за таким договором, відбувається зменшення частки набувача зі складу подружнього майна та припинення режиму спільності щодо неї. Зазначене застереження має враховуватись при поділі всього майна чоловіка та дружини, якщо це матиме місце в майбутньому. Обмеження в договорі про надання утримання одному з подружжя встановлює заборону для сторін у праві на власний розсуд визначити в договорі підстави виникнення права чоловіка, дружини на утримання. Законодавчі норми встановлюють обмеження щодо суб'єктного складу таких договірних відносин та прямо передбачають можливість укладення правочину з надання утримання лише подружжю, колишньому подружжю вступати в зазначені договірні відносини заборонено законом, так як підстав надання утримання немає.

Зроблено висновок, що укладений у встановленому порядку та в належній формі аліментний договір, має для сторін обов'язковий характер, його виконання забезпечується особливими юридичними засобами, а саме: у разі невиконання платником свого обов'язку, аліменти можуть стягуватись на підставі виконавчого напису нотаріуса. Водночас, умови договору про надання утримання не мають містити положення, спрямовані на обмеження права непрацездатного подружжя, який потребує матеріальної допомоги, на стягнення аліментів.

ВИСНОВКИ

1. Обмеження суб'єктивних прав не має бути спрямоване на забезпечення безумовної справедливості учасників сімейних відносин. Воно повинно не лише забезпечити інтереси більшості, а й розв'язати проблему встановлення балансу інтересів в сім'ї, оскільки інтерес одного суб'єкта сімейних відносин може бути протиставлений інтересам іншого, відповідно, необхідним є встановлення обмежень прав у такий спосіб, щоб уникнути конфлікту інтересів між ними.

2. Межі та обмеження сімейних прав є різними за змістом правовими категоріями, відповідно, межі суб'єктивних прав встановлюються для всіх суб'єктів сімейних правовідносин та містяться в актах чинного законодавства, а обмеження встановлюються в окремих випадках щодо окремих прав суб'єктів, залежно від особливостей, правових підстав та порядку їх здійснення.

3. Межі сімейного права – це межі можливостей, які складають зміст суб'єктивного сімейного права, а здійснення права – це динамічний процес реалізації таких можливостей. Межі права можуть лише впливати на здійснення права, вказувати на правоздатність. Обмеження, натомість, виражають негативний аспект, а саме забороняють (звужують чи усувають) можливість реалізації суб'єктивних сімейних прав на певному етапі.

4. Будь-яка заборона в сімейному праві є обмеженням, але не всі обмеження у сфері сімейного права є заборонами. Саме такий підхід застосовується законодавцем з огляду на сімейно-правову природу обмежень і заборон у праві. У разі закріплення в положеннях СК України прямої заборони права, таке право не може бути здійснене, адже передбачається фактично неможливий варіант такої поведінки. За своєю сутністю, заборона спрямована на недопущення дій, здатних завдати шкоду окремому суб'єкту сімейних відносин, сім'ї або суспільству загалом. Заборона обмежує особу, сприяючи, натомість, попередженню та недопущенню вчинення суб'єктом правовідносин протиправних дій. Утримуючи особу в певних межах, не даючи їй змоги реалізувати своє суб'єктивне право, автоматично надається змога здійснення його окремих правомочностей третіми (іншими) особами.

5. Правове обмеження, як елемент правового регулювання, відрізняється від заборони лише тим, що якщо обмеження за своїм змістом вказує на юридичну неможливість певної поведінки, яка фактично можлива, то заборона є не лише юридичним, а й фактично неможливим варіантом поведінки. Правове обмеження, на відміну від заборони, неможливо порушити. Тому заборону можна вважати складовою частиною обмеження.

6. Під обтяженням в сімейному праві розуміються такі ускладнення (перешкоди) для суб'єкта сімейних відносин, які не залежні від його особистого права і є додатковими правами третіх осіб на матеріальні та/або нематеріальні блага. Оскільки в такому разі суб'єкт сімейних відносин вимушений терпіти втручання третіх (інших) осіб у сферу приватної свободи, то такі права є додатковим тягарем для особи як суб'єкта права.

7. Встановлено, що зловживання сімейним правом – це використання права з порушенням допустимих меж його дії, всупереч меті та моральним засадам суспільства, що проявляється в недобросовісному (неправомірному) вчиненні учасником сімейних відносин юридичних дій, які складають зміст суб'єктивного сімейного права. Виокремлено правові критерії, за якими поведінку учасників сімейних відносин можна вважати зловживанням сімейними правами. Такими критеріями є протиправність діяння, що виражається у використанні прав всупереч інтересам суб'єкта сімейних відносин, вина, завдана немайнова та/або майнова шкода чи створення загрози заподіяння такої шкоди. Відповідно, зловживання сімейними правами (у контексті зловживання особистими немайновими та майновими правами суб'єктів) визначається як соціально шкідлива, протиправна поведінка, яка здійснюється учасниками сімейних відносин в межах сімейно-правових норм, проте прямо не передбачена ні цивільним, ні сімейним законодавством України.

8. Обґрунтовано, що обмеження не зумовлює жодних змін меж особистого немайнового та/або майнового права особи, втім виключає можливість здійснення суб'єктом сімейних відносин юридично значущих дій. Встановлені сімейним законодавством України обмеження необхідно розглядати у двох значеннях: об'єктивному та суб'єктивному. В об'єктивному значенні обмеження – це система імперативних норм, що включені в

законодавство України, які вказують на юридичну неможливість здійснення права суб'єктом сімейних правовідносин, а у суб'єктивному значенні – це правові перешкоди або заборони для здійснення суб'єктивного сімейного права.

9. Доречно визначати елементи механізму правового регулювання сімейних відносин стадії правового регулювання. Перша передбачає регламентацію суспільних відносин, які потребують юридичного опосередкування. Друга стадія передбачає дію юридичних норм, у результаті яких виникають чи змінюються сімейні правовідносини. Третя стадія встановлює реалізацію юридичних прав та обов'язків, на якій правове регулювання досягає своїх цілей і втілюється в поведінці конкретних суб'єктів сімейних відносин. Таким стадіям процесу правового регулювання сімейних відносин відповідають чотири основні елементи: 1) юридичні норми; 2) правовідносини; 3) юридичні факти; 4) акти реалізації суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. У сімейному праві до них можна додати: норми моралі, релігії, традиції, які залишаються дотичними до сукупності всіх складових частин механізму.

10. Норми моралі є регулятором сімейних відносин, які безпосередньо впливають на закріплення в сімейно-правовій нормі обмежень прав суб'єктів сімейних відносин. Взаємопов'язаність сімейно-правових норм та норм моралі спрямоване на надання останнім правового значення.

11. З визначених у правовій доктрині сімейного права елементів механізму правового регулювання, найбільшу значущість для дії обмежень прав суб'єктів сімейних відносин становлять норми права, які закріплюють обмеження особистих немайнових та майнових прав, чинні нормативно-правові акти сімейного права, акти застосування (реалізації прав та обов'язків учасників сімейно-правових відносин) та норми моралі. Норма сімейного права, на підставі якої встановлюється обмеження, не є лише охоронною, в низці випадків вважається превентивною за сферою своєї дії. Отже, на підставі обмеження, суб'єкт утримується від такого варіанту здійснення особистого немайнового чи майнового права, що може зашкодити інтересам інших учасників сімейних правовідносин або суспільним інтересам. Реалізація охоронних правових норм, у той чи інший спосіб, пов'язана для особи з окремими обмеженнями, які перешкоджають можливості здійснення неправомірного діяння.

12. Механізм здійснення особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин потрібно вважати складовою частиною механізму правового регулювання сімейних відносин, який функціонує на стадії реалізації суб'єктивних прав подружжя, батьків/дітей, родичів інших учасників сімейних правовідносин та містить у своєму змісті такі елементи: юридичні факти; форми здійснення права; способи здійснення; суб'єкти здійснення; принципи та межі здійснення прав. До елементів здійснення особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин належать: 1) юридичні факти як основні підстави виникнення правовідносин у сім'ї (подружжя, батьків та дітей, інших учасників); 2) наявне суб'єктивне право подружжя, батьків та дітей

тощо; 3) форми здійснення особистих та майнових прав; 4) способи здійснення; 5) суб'єкти здійснення сімейних прав та виконання обов'язків; 6) засади (принципи) здійснення особистих та майнових прав учасників сімейних відносин; 7) межі здійснення особистих та майнових прав.

13. Науково обґрунтованим є існування в юридичному сенсі лише інтересів конкретних суб'єктів сімейних правовідносин, а не членів сім'ї, адже сім'я як така, не є суб'єктом права, оскільки учасниками правовідносин є лише окремі члени сім'ї. З'ясовано, що сім'я відіграє більшу соціальну роль, яка зміцнюється через дію норм СК України, Конституції України та різноманітних державних програм (ст. 1 СК України).

14. Основи законодавства України про охорону здоров'я надають вагітній жінці необмежене суб'єктивне право самостійно вирішувати питання про штучне переривання вагітності, якщо від зачаття минуло не більше дванадцяти тижнів. Відповідно, юридичний факт вагітності дружини є передумовою виникнення батьківських правовідносин чоловіка та жінки з одного боку, а з іншого – містить обмеження права чоловіка як суб'єкта сімейних відносин.

15. Законодавчо встановлене обмеження права на утримання існує у разі, якщо непрацездатність або тяжка хвороба того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, була прихована від другого з подружжя при реєстрації шлюбу. Обмеження такого права непрацездатного з подружжя може встановлюватись винятково з настанням відповідних обставин (юридичних фактів), які мають істотне значення для чоловіка та дружини.

16. Незважаючи на поступову зміну настроїв, переконань, традицій, звичок, моральних засад українського суспільства, обґрунтованою є заборона права на укладення одностатевого шлюбу, адже такі відносини суперечать природним цілям сім'ї та християнським, релігійним канонам, звичаям, які слугують характерними регуляторами сімейних правовідносин.

17. З урахуванням інтересів дитини, від загрози недійсності звільняються шлюби між двоюрідними братом, сестрою, тіткою та племінником тощо. Відповідно, така заборона на реєстрацію шлюбу між родичами бічної лінії споріднення є відносною.

18. Зважаючи на відповідний період в житті чоловіка та жінки, межі здійснення їх прав на материнство та батьківство підпадають під сферу різного правового впливу. Поряд з цим, зобов'язаною особою щодо дружини є її чоловік, тому право жінки на материнство є відносним, так як воно залишається тісно взаємопов'язаним з правом чоловіка на батьківство. Відмінність у межах здійснення особистого немайнового права на материнство та особистого немайнового права на батьківство полягає, здебільшого, лише у фізіологічних властивостях жінки та чоловіка.

19. Обмеження прав суб'єктів, які мають намір укласти договір сурогатного материнства, встановлені законом нечітко, та, зазвичай, існують у вигляді заборон, а саме: а) стороною-замовником за договором сурогатного материнства, не може бути жінка, яка за медичними показниками (станом здоров'я) здатна сама виносити та народити дитину; б) сурогатною матір'ю, за договором, не може бути жінка, що не досягла двадцяти одного року;

в) вступати в договірні відносини не мають права іноземці, що перебувають між собою в одностатевому шлюбі, укладеному за законодавством іноземної держави, громадянами якої вони є; г) існує обмеження прав, котрі встановлюються стосовно осіб, які за договором виступають донором генетичного матеріалу, що йменується як традиційне сурогатне материнство (спосіб, заснований на згоді між майбутніми батьками дитини та жінкою, яка погодилася на штучне запліднення її яйцеклітини спермою майбутнього батька дитини). В Україні такий вид сурогатного материнства під заборонаю.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Кожевникова В. О. Теоретико-методологічні засади обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин: моногр. Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. 512 с.
2. Кожевникова В. О. Обмеження прав суб'єктів сімейних відносин: проблеми теорії та практики: моногр. Київ: «Комп'ютерний дизайн», 2019. 520 с.

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях:

3. Кожевникова В. О. Межі та обмеження здійснення права на визначення та зміну імені дитини // Часопис Київського університету права НАН України. 2018. № 3. С. 165–169.
4. Кожевникова В. О. Правовий підхід до категорії «обмеження прав» суб'єктів сімейних відносин у Стародавньому римському приватному праві // Право і суспільство. 2018. № 1. С. 84–87.
5. Кожевникова В. О. Співвідношення правової категорії «обмеження» з іншими правовими категоріями у праві // Підприємництво, господарство і право. 2018. № 1. С. 18–21.
6. Кожевникова В. О. Правове регулювання здійснення та обмеження окремих майнових прав подружжя // Часопис Київського університету права НАН України. 2017. № 3. С. 154–157.
7. Кожевникова В. О. Правове регулювання здійснення та обмеження права на утримання одного з подружжя // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 12. С. 35–39.
8. Кожевникова В. О. Обмеження права на укладення законного шлюбу під примусом або введенням в оману // Європейські перспективи Науково-практичний журнал. 2017. № 3. С. 151–156.
9. Кожевникова В. О. Обмеження права на таємницю особистого життя подружжя та розголошення відомостей про стан здоров'я // Право і суспільство. 2017. № 4. С. 50–57.

10. Кожевникова В. О. Обмеження права чоловіка та жінки на укладення шлюбу без наміру створити сім'ю // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 8 (258). С. 32–35.

11. Кожевникова В. О. Законодавче обмеження права на укладення шлюбу через представника: компаративістичний аспект // Наше право. 2017. № 3. С. 108–113.

12. Кожевникова В. О. Здійснення та обмеження права особи на материнство, батьківство: компаративістський аспект // Часопис Київського університету права НАН України. 2017. № 2. С. 130–133.

13. Кожевникова В. О. Законодавче обмеження права на укладення релігійного шлюбу // Часопис Київського університету права НАН України. 2017. № 1. С. 158–161.

14. Кожевникова В. О. Межі та обмеження реалізації права на батьківство, материнство за допомогою використання сучасних репродуктивних технологій // Наше право. 2017. № 4. С. 179–187.

15. Кожевникова В. О. Межі здійснення суб'єктивних сімейних прав // Часопис Київського університету права НАН України. 2016. № 4. С. 179–184.

16. Кожевникова В. О. Підходи до класифікації фізичних осіб, суб'єктів сімейних правовідносин // Право і суспільство. 2013. № 6. С. 74–78.

17. Кожевникова В. О. Принципи цивільного та сімейного права: порівняльно-правовий аспект // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Одеса, 2013. Випуск 6-1, том 2. С. 39–43.

18. Кожевникова В. О. Місце сімейного права в системі приватного права України // Право України. 2015. № 8. С. 129–135.

19. Кожевникова В. О. Умови визнання чоловіка та жінки членами сім'ї // Науково-теоретичний журнал. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск. 2014. № 3. С. 301–305.

20. Кожевникова В. О., Коренга Ю. В. Законодавчі обмеження прав фізичних осіб щодо укладення договору сурогатного материнства // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 14, 2015 р. / редкол.: О. Д. Крупчан (гол. ред.) та ін. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2014. С. 70–73.

21. Кожевникова В. О. Межі здійснення прав суб'єктів сімейних відносин // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 15, 2016 р. / Редкол.: О. Д. Крупчан (гол. ред.) та ін. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2016. С. 48–53.

22. Кожевникова В. О. Основи колізійно-правового регулювання процедури укладення шлюбу з іноземним елементом в європейських державах // Вісник прокуратури. 2011. № 11 (125). С. 107–112.

23. Кожевникова В. О., Мічурін Є. О. Розуміння обмежень прав осіб у цивільному праві // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 13, 2014 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. Київ: Науково-

дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2014. С. 71–73.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз:

24. Кожевникова В. О. До питання застосування сімейно-правових принципів при формуванні обмежень прав суб'єктів // Eurasian Academic Research Journal. 2017. № 6 (12). С. 41–50.

25. Кожевникова В. О. Обмеження права на розірвання шлюбу під час вагітності жінки та протягом одного року після народження дитини // Eurasian Academic Research Journal. 2017. № 8 (14). С. 41–47.

26. Кожевникова В. О. Поняття та система методів науки сімейного права // Eurasian Academic Research Journal. 2017. № 12 (18). С. 65–70.

27. Кожевникова В. О. Обмеження права суб'єктів сімейних відносин на полігамію: компаративістичний аспект // Міжнародний науковий журнал «Верховенство права». 2017. № 5. С. 149–152.

28. Кожевникова В. О. Обмеження права на укладення шлюбу осіб, які не здатні до вчинення юридичних дій // Міжнародний науковий журнал «Верховенство права». 2017. № 3. С. 140–143.

29. Кожевникова В. О. Особливості правового регулювання обмежень в сімейному праві України // Міжнародний науковий журнал «Верховенство права». 2017. № 4. С. 172–177.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

30. Кожевникова В. О. До питання обмежень у здійсненні права власності подружжя // Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 24 травня 2019 р. / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2019. С. 248–251.

31. Кожевникова В. О. Обмеження права на утримання одного з подружжя // Актуальні проблеми правовідносин в правовій сфері: матеріали круглого столу, присвяченого пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, м. Харків, 21 грудня 2017 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Харків: Юрайт, 2017. С. 100–108.

32. Кожевникова В. О. Обмеження права на укладення одностатевого шлюбу: компаративістичний аспект // Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, м. Харків, 19–20 травня 2017 р. / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2017. С. 256–259.

33. Кожевникова В. О. Межі здійснення суб'єктивних прав у сімейно-правовій доктрині // Актуальні проблеми цивілістики (на прикладі України та Угорщини): збірник наукових праць за матеріалами VIII Міжнародної науково-

практичної конференції, м. Київ, 28–29 квітня 2017 р. / за заг. ред. проф. Ю. Бошицького та проф. В. Сікори. Київ: Талком, 2017. С. 109–118.

34. Кожевникова В. О. Правове регулювання обмежень прав сторін у шлюбному договорі за законодавством України // Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, м. Харків, 17 лютого 2017 р. Харків: Право, 2017. С. 118–121.

35. Кожевникова В. О. Законодавчі обмеження в договорі сурогатного материнства // Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи: матеріали Міжнародного цивілістичного форуму, м. Київ, 14–15 квітня 2016 р. Київ: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. С. 148–150.

36. Кожевникова В. О. Обмеження свободи в шлюбному договорі (контракті) // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна, м. Харків, 27 травня 2016 р. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, каф. цив.-прав. дисц.; Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2016. С. 157–160.

37. Кожевникова В. О. Державні медичні установи як суб'єкти забезпечення права на материнство (батьківство). Юридичні особи публічного права: участь у цивільному обороті // Матвеевські цивілістичні читання: матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 8 листопада 2016 р. Київ: Білоцерківдрук, 2016. С. 81–84.

38. Кожевникова В. О. Обмеження в договорах у сфері інтелектуальної власності // Політика інтелектуальної власності в університетах та науково-дослідних установах: збірник матеріалів Міжнародного семінару, м. Львів, 29 лютого – 4 березня 2016 р. / [редкол. Ю. Л. Бошицький, Френсіс Гарі, Міхал Швантер, О. В. Чернецька. У. Б. Андрусів]. Львів: Галицька видавнича спілка, 2016. С. 145–147.

39. Кожевникова В. О. Майнові відносини подружжя в сфері корпоративного права // Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 2–3 жовтня 2015 р. / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2015. С. 125–127.

40. Кожевникова В. О. Цивільно-правова відповідальність за невиконання неналежне виконання сторонами умов договору сурогатного материнства та підстави звільнення від відповідальності // Матвеевські читання: звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасних реаліях: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 20 листопада 2015 р. Київ: Білоцерківдрук, 2015. С. 76–48.

41. Кожевникова В. О. Межі здійснення суб'єктивних прав у сімейно-правовій доктрині // Проблеми здійснення суб'єктивних прав: матеріали круглого столу, м. Харків, 14–15 березня 2015 р. Харків: ХНУВС, 2015. С. 51–60.

42. Кожевникова В. О. Особисте право на визначення прізвища, імені та по батькові дитини // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна, м. Харків, 30 травня 2015 р. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. С. 179–182.

43. Кожевникова В. О. Поняття обмежень прав суб'єктів сімейних правовідносин // Актуальні проблеми приватного права: матеріали Міжнарод. наук.-приват. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслової, м. Харків, 27 лютого 2015 р. Харків: Право, 2015. С. 129–132.

44. Кожевникова В. О. Обмеження для договору сурогатного материнства встановлені в законі // Сучасні проблеми цивільного права та процесу: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 19 грудня 2014 р. / Нац. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 71–73.

45. Кожевникова В. О. Класифікація фізичних осіб в сімейному праві України // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна, м. Харків, 7 липня 2014 р. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. С. 177–180.

46. Кожевникова В. О. Обмеження, як передумови укладення договору сурогатного материнства // Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 16 травня 2014 р. / упоряд. та відповід. ред. І. С. Кантазарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2014. С. 151–153.

47. Кожевникова В. О. Суб'єктивне право фізичних осіб, пов'язаних між собою кровною приналежністю // Сучасні проблеми цивілістики: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 20 грудня 2013 р. / Нац. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. С. 81–84.

48. Кожевникова В. О. Особливості укладення договору сурогатного материнства // Договірне регулювання суспільних відносин. Статика та динаміка відносин власності: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 30 травня 2014 р. / [В. В. Луць, Р. Б. Шишка, О. Г. Бондар, О. М. Ткалич та ін.] / за заг. ред. Р. Б. Шишки, О. Г. Бондаря. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. С. 45–46.

49. Кожевникова В. О. Особливості обмежень особистих немайнових прав батьків // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна, м. Харків, 25 травня 2013 р. Харків: ХНУВС; Золота миля, 2013. С. 218–220.

50. Кожевникова В. О. Проблематика обмежень особистих немайнових прав фізичних осіб у сімейному праві України // Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 17 травня 2014 р. / упоряд. та відповід. ред. І. С. Канзафарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2013. С. 254–258.

51. Кожевникова В. О. Етапи становлення правового регулювання укладення шлюбів з іноземними елементами в МПрП // Сучасні проблеми цивілістики матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 21 грудня 2012 р. // Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, ФОП Лібуркіна Л. М., 2013. С. 49–51.

52. Кожевникова В. О. Неимущественное право супругов на выбор государства для регистрации брака // Современное состояние исследования неимущественных правоотношений в науке гражданского права: сборник тезисов научных докладов и сообщений круглого стола / под. науч. ред. В. А. Кройтора и С. А. Слипченко. Харьков: ХНУВД, 2012. С. 125–127.

53. Кожевникова В. О. Порівняльно-правовий метод дослідження іноземного законодавства щодо питань укладення шлюбів // Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна, м. Харків, 26 травня 2012 р. Харків: Вид-во ХНУВС, 2012. С. 190–193.

54. Кожевникова В. О. Цивільно-правовий аспект процедури укладення шлюбу громадянами України з іноземцем у Франції // Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 19–20 квітня 2012 р. Київ: Білоцерківдрук, 2013. С. 339–341.

*Опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації:*

55. Кожевникова В. О. Доктринальні підходи до правової категорії обмежень прав учасників сімейних правовідносин // Міжнародний журнал «Право і суспільство»: за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. Випуск 1. С. 110–118.

56. Кожевникова В. О. Учасники сімейних правовідносин на яких поширюється правовий статус члена сім'ї // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових статей. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. Випуск 35. С. 99–113.

57. Кожевникова В. О. Корпоративні права подружжя // Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин: зб. наук. пр. / НАПрН України, НДІ приват. Права і підприємництва; редкол.: О. Д. Крупчан [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Київ: Ред. журн. «Право України», 2013. С. 99–102.

АНОТАЦІЯ

Кожевникова В. О. Науково-теоретичні засади обмеження прав суб'єктів сімейних відносин. – *Кваліфікована наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Тернопільський національний економічний університет Міністерства освіти і науки України. – Тернопіль, 2019.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню обмежень прав суб'єктів сімейних відносин з позицій теоретичного аналізу, в поєднанні з традиційними методами правничої науки. Особливу увагу зосереджено на висвітленні доктринальних підходів, сформованих в праві з метою цілісного уявлення про правову категорію обмеження в науці сімейного права, визначенню місця сімейного права в системі приватного права, загальним засадам сімейного права, здійсненню прав та охоронюваних законом інтересів учасників сімейних відносин. Визначено співвідношення категорії «обмеження» з іншими подібними за змістом правовими категоріями у праві («межі», «заборони», «обтяження», «зловживання»). Розкрито місце обмежень прав в механізмі правового регулювання сімейних відносин. Розглянуто класифікацію суб'єктів сімейних правовідносин залежно від обмежень, що до них застосовуються. Комплексно проаналізовано здійснення особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин, встановлено межі здійснення прав, охоронюваних законом інтересів учасників. З'ясовано особливості окремих обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин. Визначено класифікацію та види окремих сімейно-правових договорів, що встановлюють обмеження договірної свободи, окреслено шляхи вдосконалення чинного сімейного законодавства і практики його застосування.

Сформульовано науково обґрунтовані пропозиції для реалізації особистих немайнових та майнових прав суб'єктів і правозастосування, а також для удосконалення чинного законодавства України у сфері регулювання сімейних відносин, зумовлені масштабністю євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: обмеження прав, заборона прав, межі суб'єктивного права, суб'єкти сімейних правовідносин, особисті немайнові та майнові права, здійснення права, захист сімейних прав та інтересів, зловживання правом.

АННОТАЦИЯ

Кожевникова В. А. Научно-теоретические основы ограничения личных неимущественных и имущественных прав субъектов семейных отношений. – *Квалификационный научный труд на правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное

право; международное частное право. – Тернопольский национальный экономический университет Министерства образования и науки Украины. – Тернополь, 2019.

Диссертация посвящена комплексному исследованию ограничений прав субъектов семейных отношений с позиций теоретического анализа, в сочетании с традиционными методами юридической науки. Особое внимание уделено освещению доктринальных подходов, сложившихся в праве, с целью целостного представления о правовой категории ограничения в науке семейного права, определению места семейного права в системе частного права, общим принципам семейного права, осуществлению прав и охраняемых законом интересов участников семейных отношений. Определено соотношение категории «ограничения» с другими подобными по содержанию правовыми категориями в праве («пределы», «запрета», «обременения», «злоупотребление»). Раскрыто место ограничений прав в механизме правового регулирования семейных отношений. Рассмотрена классификация субъектов семейных правоотношений в зависимости от ограничений, которые к ним применяются. Комплексно проанализированы осуществления личных неимущественных и имущественных прав субъектов семейных отношений, установлены границы осуществления прав, охраняемых законом интересов участников. Выявлены особенности отдельных ограничений личных неимущественных и имущественных прав субъектов семейных отношений. Определена классификация и виды отдельных семейно-правовых договоров, устанавливающих ограничения договорной свободы, намечены пути совершенствования действующего семейного законодательства и практики его применения.

В диссертационной работе сформулированы научно обоснованные предложения для реализации личных неимущественных и имущественных прав субъектов и правоприменения, а также для совершенствования действующего законодательства Украины в сфере регулирования семейных отношений, обусловленные масштабностью евроинтеграционных процессов.

Ключевые слова: ограничение прав, запрет прав, пределы субъективного права, субъекты семейных правоотношений, личные неимущественные и имущественные права, осуществление права, защита семейных прав и интересов, злоупотребление правом.

ANNOTATION

Kozhevnykova V. O. Scientific and Theoretical Principles of the Restriction of Rights of Subjects of Family Relations. – *Qualification Research as the Manuscript.*

Thesis for the Doctor Degree in Law. «Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law». – Ternopil National Economic University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. Ternopil, 2019.

Research is devoted to the complex study of restrictions of the rights of the subjects of family relations in the light of theoretical analysis in combination with

traditional methods of legal science. Particular attention is drawn to the coverage of doctrinal approaches formed in law in order to have a holistic view of the legal category of restrictions in the science of family law.

Unit 1 is dedicated to the issues of studying the restrictions on the rights of subjects of family relations and their formation in the current legal doctrine; methodology that has fully determined the essence, legal nature and ways of implementation of personal non-property, property rights of the subjects of family relationships and their restrictions is substantiated; the place of family law in the system of private law of Ukraine, which identifies the independence of family law, as a branch of law regarding the peculiarities of the subject matter and method of legal regulation, is defined; general theoretical approaches, namely philosophical, theoretical, legal, private law to the category of restrictions on the rights of subjects of family relations have made it possible to establish that in all aspects of the understanding restrictions pervade all, without exception, sub-branches of private law. Restrictions in private law have common features and in general are the means of contributing to the formation of legitimate behaviour of a person; compliance with the requirements of law and the state.

Unit 2 is devoted to the analysis of the concept, principles of family law and their implementation in the formation of restrictions of rights, as well as to the place of restrictions of rights of subjects in the mechanism of legal regulation of family relations, classification of subjects of family legal relations depending on restrictions, that are applied to them.

It was found out that in the study of the elements of the mechanism of legal regulation the greatest value for the effect of restrictions on the rights of subjects of family relations are legal regulations, which enshrine the restrictions of personal non-property and property rights in the current family law, acts of enforcement (implementation of rights and duties of family members and legal relations) and standards of morality.

It is noted that general principles of family law and their implementation in the formation of restrictions on the personal non-property and property rights of subjects of family relations play a special role, as they complicate or prevent the implementation of subjective family law. The principles of family law should be divided into general legal and special ones, arising from the following legal facts: marriage, kinship, adoption, etc., i.e. legal facts of the state.

Unit 3 highlights the concept of exercising the personal non-property and property rights of subjects of family relations, the limits and restrictions on the exercise of rights and lawful interests of the subjects of family relations; the types of limits for the exercise of personal non-property and property rights of subjects of family relations are characterized.

It is determined that the mechanism of exercise of personal and property rights of subjects should be considered as an integral part of the mechanism of legal regulation of family relations, which operates at the stage of realization of subjective rights of spouses, parents / children, other family members and includes the following components: legal facts; forms of exercise of law; ways of implementation; subjects of implementation; principles and limits for the exercise of rights.

It has been found that subjective family rights and related interests are established on the basis of the proportionality of achieving legal equality and justice of the rights of subjects, where these rights are secured by the legal limits of permissible behaviour and their legal obligations on the community, other subjects of legal relations, standards of morality.

It is suggested that the limit of exercising family rights should be understood as a measure of the possible behaviour of a person in the exercise of any subjective family right established for every, without any exception, subject of legal relations. It has been proved that the prohibition in family law should be defined as a kind of restriction established by the acts of family law and aimed at establishing the actual impossibility of the exercise of subjective law by a family member. An interest in family law should be understood as a certain authorization by the subjects of the right to satisfy their personal needs, without violating the established legitimacy (legality) guaranteed by the state. The violated interest of the subjects of family relations is protected by the court at the moment of entertaining and solution of a particular dispute, but at the same time the interest cannot be protected separately from the subjective right.

Unit 4 is devoted to the study of the nature and types of restrictions on the personal non-property and property rights of the subjects of family.

Taking into account the etymological understanding of the concepts of «prohibition of law», «restriction of law», and finding out recent modern tendencies in forming the definition of the above mentioned legal categories, it is proposed to understand the rights of subjects of family relations as absolute restrictions, which in the regulations of the Family Code of Ukraine are manifested in the form of prohibitions, that exclude the possibility of the implementation of subjective family law, and relative restrictions impeding or complicating the implementation of personal or property law.

Unit 5 determines the concept and features of family law agreements, which establish restrictions on contractual freedom, and distinguishes the types of individual agreements establishing restrictions on the personal non-property and property rights of the subjects of family relations.

It is proved that the limits of contractual freedom in family law can be both general and private. For this reason, it is impossible to consider restrictions in family-law contracts apart from property agreements, which are a universal tool for striking a balance between the interests of different subjects of the contractual process, the public interest and the standards of morality.

Keywords: legal category, restriction of rights, subjects of family law relations, exercise of the right, limits of exercise of personal non-property and property rights, prohibition, protection of family rights and interests, abuse of law.

Підписано до друку 01.10.2019 р.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 2,0.
Зам. № А035-19. Тираж 100 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua